

HRVATSKA AKADEMIJA ZNANOSTI I UMJETNOSTI
Razred za filološke znanosti

Željka Fink

RUSKI I HRVATSKI FRAZEMI S KOMPONENTAMA
бог, черт (дьявол) I bog, vrag (davo)

FILOLOGIJA, KNJIGA 27

Poseban otisak

Zagreb 1996

Željka Fink
Filozofski fakultet, Zagreb

RUSKI I HRVATSKI FRAZEMI S KOMPONENTAMA *бог, черт (дьявол) I bog, vrag (đavo)*

Tema ovog rada jesu ruski i hrvatski frazemi s komponentama *Бог (бог), Господь (господь), черт, дьявол; Bog (bog), vrag, đavo*. Iako ti pojmovi predstavljaju apsolutne suprotnosti, u dijelu frazema su desemantizirani do te mjere da se mogu međusobno zamjenjivati bez ikakva utjecaja na frazeološko značenje. S druge pak strane, dio frazema djelomično čuva njihovo osnovno značenje (*Bog* – simbol dobra, *vrag* – simbol zla) što se dokazuje općim frazeološkim značenjem i nemogućnošću međusobnog zamjenjivanja. Različiti bi stupanj desemantizacije, po mom mišljenju, trebao utjecati i na način pisanja komponenata *Бог (бог), Господь (господь), Bog (bog)*.¹

Jedna od osnovnih osobina frazema u užem smislu jest desemantizacija (deaktualizacija, Žukov 1978) koja rezultira semantičkom cjelovitošću frazema, odnosno njihovim unutarnjim smisaonim jedinstvom. To znači da riječi u sastavu frazema gube svoje prvotno leksičko značenje, pa se frazeološko značenje ne može izvesti iz zbroja značenja pojedinih sastavnica. Može se govoriti o potpunoj desemantizaciji (u sklopu koje su sve komponente u sastavu frazema izgubile svoje leksičko značenje) i o djelomičnoj desemantizaciji (kod koje je leksičko značenje izgubio samo *dio* komponenata)².

¹ Ovaj je rad u nešto skraćenom obliku pročitao na simpoziju *Frazeologija i religija* održanom u Opolu (Poljska) 4–6. rujna 1996.

² Može se govoriti i o trećem tipu desemantizacije, o *nulto* desemantizaciji, kod koje su komponente zadržale svoje leksičko značenje. Ona je svojstvena samo frazemima u širem smislu i njome se ovdje ne bavim.

Za potpuno desemantizirane frazeme nastale od slobodnih sveza riječi osobito je karakteristična unutarnja slika (внутренний образ) koja u jednoj, uvjetno rečeno, dubinskoj strukturi ostavlja svojevršni semantički talog na bazi kojeg se uopćavanjem (prenošenjem slike iz plana pojedinačnog na plan općeg) gradi novo, frazeološko, značenje.

Drugačija je, naravno, situacija kod frazema koji nemaju svoju bazu u slobodnim svezama riječi, pa i nemaju tako shvaćenu unutarnju formu, te im frazeološko značenje nije motivirano slikom, semantičkim talogom. Takve su frazeološke jedinice u manjini i moglo bi se pretpostaviti da je njihov nekadašnji, stariji oblik isto bio u korelaciji sa slobodnom svezom riječi. To je, naprimjer, slučaj s frazemom *без иоду неделя* čije frazeološko značenje nije u vezi sa semantičkim talogom (ukoliko izuzmemo značenjski element vremenskog)³.

Za frazeme s djelomičnom desemantizacijom sama slika, semantički talog (ako postoji) i nije tako važna jer se frazeološko značenje može lakše odrediti. Ono se, naime, može izvesti iz komponente koja direktno upućuje na nj, koja na neki način signalizira značenje jer nije potpuno (ili nije uopće) desemantizirana (naprimjer, *мелячий восторг* ili hrvatski frazem *nema ni žive duše*).

Tema ovog rada jesu frazemi s komponentama *Бог (бог), Господь (господь), черт, дьявол* i *Bog (bog), vrag, đavo*. Oni su vrlo brojni i u ruskom i u hrvatskom jeziku (kao i u drugim slavenskim i neslavenskim jezicima). Iako su frazemi (prezentirani u ovom radu) potpuno desemantizirani, mogu se podijeliti u dvije skupine.

I. U prvoj je desemantizacija provedena do te mjere da se gotovo izgubilo osnovno značenje navedenih komponenata. Iako u svakodnevnom govoru ti pojmovi predstavljaju apsolutne suprotnosti (Boga doživljavamo kao simbol dobra i ljubavi, a vraga kao simbol, utjelovljenje zla⁴), u frazemima prve skupine oni se mogu me-

³ Na taj bi se tip frazema mogla primijeniti teorija Molotkova po kojoj su komponente frazema potpuno izgubile svoje leksičko značenje, te čuvaju samo zvukovni oblik riječi, samo zvukovnu ovojnici (Molotkov 1977).

⁴ Iako se najčešće uz pojam Sotone, vraga, đavola veže ideja zla, većina se teologa s tim ne slaže. Sotona je, naime, bio »najsavršenije stvorenje proizišlo iz Božjih ruku« (Amorth 1995:28), a i Sveto pismo uvijek govori o anđelima i đavolima kao o duhovnim bićima. Samim tim što su đavoli i drugi demoni »po svojoj naravi od Boga bili stvoreni dobri, ali su svojom krivnjom postali zli« (Amorth 1995:29), ne može ih se poistovjetiti s apstraktnom idejom zla. Takva se, međutim, teološka razmišljanja nisu odrazila na formiranje većine frazema ne samo u ruskom i hrvatskom jeziku, nego i u drugim jezicima. U njima se vrlo često odražava (to će se osobito vidjeti u drugoj skupini frazema u ovom radu) opozicija dobro–zlo vezana uz pojmove Boga i vraga.

đusobno zam
varijante koje

бор (u

бор (u

черт

черт

бог б

бог з

враг (

враг з

Značenje

(što, kakav, k

đavo s drug

autoriteta (č

da glagolska

čenu pojavlj

Подун

(Горо

Gdje

je zdi

Ruskim t

(eedaem) mo

radost ili ozl

Успех

ловеч

речи

Za razlik

черт знаем

srdžbu, nega

Ты м

ром,

Kod spor

⁵ Ostale va

иум, нес, x

⁶ Hrvatski

komponente

⁷ Ruski su

Molotkova (1

⁸ Ukoliko n

zeološkog rje

đusobno zamjenjivati, tj. više ih ne doživljavamo kao leksičke antipode, već kao varijante koje nemaju utjecaja na frazeološko značenje. To su frazemi tipa:

*бог (господь) <его> знает (ведает)*⁵

бог (господь) знает (что, кто, какой, как и т.п.)

черт <его> знает (ведает)

черт знает (что, кто, какой, как и т.п.)

бог би га знао

*бог зна тво (што, gdje, koliko itd.)*⁶

враг (даво) би га знао

враг зна тво (што, gdje, koliko itd.)

Značenje tih frazema u oba jezika jest 'nitko ne zna', odnosno 'nitko ne zna tvo (što, kakav, koliko itd.)', a varijante *бог, господь, черт* s jedne strane te *бог, враг, даво* s druge, svode se na isto – značenje apsolutnog i najvećeg, nepovredivog autoriteta (čovjeku nije dano da zna ono što znaju Bog i vrag). Treba napomenuti da glagolska komponenta doduše nije desemantizirana (u frazeološkom se tumačenju pojavljuje isti glagol), ali joj je značenje negirano.

*Родители его были дворяне, но столбовые или личные – бог ведает. (Гоголь, Мертвые души)*⁷

*Гdje je Jozo? – пита Кокан. – Враг би га знао. Odjurio je kao lud i još mi je zdipio nož za biftek. (Кушан I. I)*⁸

Ruskim frazemima *бог (господь) <его> знает (ведает)* i *черт <его> знает (ведает)* može se, osim spomenutog značenja, izraziti i uzbuđenje, nedoumica, radost ili ozlojeđenost:

Успехи действительно у нас громадны. Черт его знает, если по-человечески сказать, так хочется жить и жить. (Пиров, Статьи и речи 1934)

Za razliku od njih frazemi *бог (господь) знает (что, кто, какой, как и т.п.)* i *черт знает (что, кто, какой, как и т.п.)*, osim osnovnoga značenja, izražavaju i srdžbu, negodovanje, općenito-negativan odnos prema čemu:

Ты тратишь свои лучшие годы на бог знает что... Роешься в старом, никому не нужном хламе. (Чехов, Хорошие люди)

Kod spomenutih hrvatskih frazema moguće je variranje komponenata *враг*

⁵ Ostale varijante bilo sličnoga, bilo različitoga značenja (*аллах, леишй, бес, ишт, нес, хрен*) u sastavu pojedinih frazema ne navodim.

⁶ Hrvatski pravopis dopušta i mogućnost sastavljenog pisanja imeničke i glagolske komponente: *богзна*.

⁷ Ruski su primjeri ispisani iz *Frazeološkog rječnika ruskoga jezika* u redakciji Molotkova (1978).

⁸ Ukoliko nije drugačije označeno, hrvatski su primjeri ispisani iz Matešićeva *Frazeološkog rječnika* (1982).

i *đavo*, a kod ruskih *бог* i *всподъ*.

S druge pak strane, u ruskom se frazemu *бог вестъ* (s istim značenjem) komponenta *бог* ne može zamijeniti komponentom *черт*. Isto tako u hrvatskom jeziku frazem *bog te pitaj (pita) kada (što, koliko itd.)* ima samo komponentu *bog*.

Ukoliko pak negiramo dio navedenih frazema, promijenit će im se značenje (dobit će značenje 'ne vrijedi mnogo', 'nije baš najbolje', 'nije baš najbolji', 'nije baš mnogo'), ali i jedina moguća komponenta bit će *bog*:

не бог вестъ (знает) как
не бог вестъ (знает) какой
не бог вестъ (знает) сколько?
није бог зна што (какав).

Nadalje, u hrvatskom se jeziku obje komponente upotrebljavaju u frazemima:

bogu iza leđa
bogu za leđima
vragu iza leđa
vragu za leđima
gdje je bog rekao laku noć
gdje je vrag rekao laku noć

Svi frazemi imaju značenje 'vrlo daleko' (jedinice *bogu za leđima*, *vragu za leđima* imaju podznačenje mjesto, a ostali podznačenje — mjesto i pravac kretanja¹⁰). Ovdje se u semantičkom talogu ne nazire niti značenje dobrote, odnosno zla, niti sveznajućeg apsolutnog autoriteta, već se govori o mjestu udaljenom do te mjere da je čak izvan domašaja i Boga i vruga.

Mjesecima si živio gdje je vrag rekao laku noć. Svida li ti se život u tako zabačenom kraju? (primjer Ž. F.)

U ruskom pak jeziku u frazemima istoga značenja nalazi se samo komponenta *черт*:

*у черта на куличках (на рогах)*¹¹
к черту (к чертам) на кулички (на рога)

Prvi frazem ima podznačenje mjesto, a drugi — pravac kretanja.

U sljedećim se hrvatskim frazemima izmjenjuju komponente *bog* i *vrag (đavo)*:

koga boga
koga vruga
koji bog
koji vrag (đavo)

⁹ Uz glagol *вестъ* i bez negacije jedina je moguća komponenta *бог*, ali uz glagol *знает* moguće su obje.

¹⁰ Opširnije o tome Fink 1995.

¹¹ Prema Vasmerovu *Etimološkom rječniku ruskoga jezika* (1986) komponenta *кулички* povezana je s riječju *кулига*, a to znači 'ledina, udaljena parcela zemlje ili šume' ili pak 'uzak zaljev'.

Oni imaju z

Ako

bogo

... ab

pam

Ti su frazer

U rusko

značenju):

на к

како

на ч

за к

Како

Чем

Navest ću jo

neki

neki

Značenje im

Тапе

(Majd

U ruskom je

II. Drugu

unatoč dese

te Bog i vra

tom Бог (бо

zitivno inton

ozlojeđenost

mogu se međ

Bog i vrag (

Tako, nap

uništenja, na

поум

чем ч

на оп

ушао в

прода

Sljedećim

tom черт iz

черт

черт

Oni imaju značenje 'što, zašto, zbog čega, čega'.

Ako ga nema – nema, onda se nemamo čega bojati, jer čega ćeš se, koga boga ćeš se bojati ako ničega nema? (Kušan I. 1)

... ali večeras ne zamećem kavgu s tobom, istom što god, ne pada mi na pamet, koji ti je vrag, i šta ti zapravo hoćeš? (Krleža 12)

Ti su frazemi stilski prilično sniženi i izražavaju jak stupanj srdžbe, ozlojeđenosti.

U ruskom su pak jeziku moguće samo komponente *черт* i *дьявол* (u istom značenju):

на кой (какой) черт (дьявол) (прост.)

какого черта (дьявола) (груб.-прост.)

на черта (прост.)

за каким (ким) чертом (дьяволом) (прост.)

Какого же черта учитель хотел помешать им увидетсья? (Нагибин, Чемпион мира)

Navest ću još jedan primjer hrvatskih frazema sa zamjenjivim komponentama:

neki bog

neki vrag

Značenje im je 'nešto (nepoznato i neodređeno)'.

Tapacirung se raspadao i neki bog je osim toga smrdio po trulim jajima.
(Majdak 1)

U ruskom jeziku nema odgovarajućih frazema.

II. Drugu skupinu čine frazemi (znatno ih je više) koji u većoj ili manjoj mjeri, unatoč desemantizaciji, čuvaju osnovno značenje komponenata *Бог* (*бог*), *черт*, te *Бог* i *vrag* (*đavo*). To bi značilo da u velikoj većini slučajeva oni s komponentom *Бог* (*бог*), *Бог* izražavaju pozitivne emocije (radost, ushićenje i sl.) ili pozitivno intonirano značenje, a oni s komponentom *черт*, *vrag* (*đavo*) – srdžbu, ozlojeđenost ili značenje s negativnim predznakom. U tom slučaju, dakako, ne mogu se međusobno zamjenjivati komponente *Бог* (*бог*) i *черт*, s jedne strane, te *Бог* i *vrag* (*đavo*), s druge.

Tako, naprimjer, dio frazema s komponentom *черт*, *vrag* (*đavo*) ima značenje uništenja, nadolazećeg zla, nedoličnog ponašanja i sl.:

пойти к черту, отіти к врагу (до врага) – 'upropastiti se, propasti, uništiti se'
чем черт не шутит, vrag ne spava – 'zlo je uvijek moguće, valja biti na oprezu, moglo bi se desiti što loše'

ушao vrag u koga – 'poludjeti, nedolično se ponašati'

prodati dušu vragu (đavolu) – 'postati opak, zao, krenuti lošim putem'

Sljedećim uzvičnim frazemima (междометные фразеологизмы) s komponentom *черт* izražavamo srdžbu, nezadovoljstvo:

черт возьми! (прост.)

черт меня возьми (дери, подери, побери)! (прост.)

ili koga ljutito tjeramo od sebe:

к черту! (прост.)

ко всем чертям! (груб.-прост.)

Сговорились они, что ли, черт возьми! Женись! Превосходно!

Назло всем женюсь! (А. П. Толстой, *Чудаки*)

Убирайся к черту с своей лошадью! – закричал он ему вслед – да смотри в другой раз у меня. (Тургенев, *Бирюк*)

U hrvatskom se jeziku upotrebljavaju slični frazemi za izražavanje bijesa, ljutnje. I oni su, kao i ruski, izrazito stilski sniženi:

do uraga!

do sto uragova!

idi k uragu!

k uragu!

Ma, idi k uragu! Kako si mogao napraviti takvu glupost? Cijeli sam te jučerašnji dan upozoravao na mogućnost lošeg ishoda. (primjer Ž. F.)

Za razliku od toga frazemi

слава богу

hvala Bogu

izražavaju zadovoljstvo, sreću, radost, osjećaj olakšanja zbog čega. Osim toga, taj ruski frazem znači još i 'dobro, uspješno', 'dobar, u dobru stanju'.

Ну, слава богу, теперь все улажено, и я могу вполне наслаждаться своим счастьем. (Островский, *Лес*)

Материнские письма были коротки, наполовину состояли из родственных поклонов и успокоительных заверений в том, что дома все слава богу. (Б. Полевой, *Повесть о настоящем человеке*)

Хвала Bogu, sve je dobro završilo. A tako sam se bojala! (primjer Ž. F.)

Suprotno tome frazemi

бог (боже) <т ы> мой!

Боже мой! (мой Bože!)

могу izraziti i radost i čuđenje, ali i ozlojeđenost, nezadovoljstvo.

Моя судьба еще ли не плачевна? Ах! Боже мой! что станет говорить княгиня Марья Алексеевна! (Грибоедов, *Горе от ума*)

Как хорошо, боже мой! (Тургенев, *Отцы и дети*)

Zašto si to učinio? Što nam je to trebalo? Bože мой! A tako je sve lijepo krenulo! (primjer Ž. F.)

Moj Bože! Pa ovo je prekrasno! (primjer Ž. F.)

Vrlo su zanimljivi frazemi s istom glagolskom komponentom, no s nezamjenjivim komponentama *черт* i *дьявол* koje su u tom slučaju nositelji negativnog ili pozitivnog značenja, odnosno svojevrsno distinktivno obilježje. Tako frazem *черт несет (принес) кого* (прост.) govori o osobi koja se pojavljuje u zao čas, on izražava naše nezadovoljstvo zbog čijeg dolaska, dok frazem *бог несет кого* u zna-

čenu 'net
ili čovjek

И

мо

Ос

пу

гол

Navest

njem 'um

бо

ом

Во

пр

оти

оти

Za te

ali uklju

to njegov

Napos

(bog). Ni

давно se

Ali dva r

raju dvo

kompone

nja prisu

kod man

re da se

pak gdje

kim slov

Жуков,

ква 1

Мокиен

Молотк

русс

Шански

Моск

čenu 'netko dolazi, ide' ni na koji način ne implicira da se radi o neželjenu gostu ili čovjeku koju u nama budi negativne emocije.

И черт их принес — думал он... Я не знал. Приехали расстраивать мою жизнь. (Л. Толстой, *Война и мир*)

Остан и Андрей слышали только приветствия: «А, это ты, Печерица! Здравствуй, Козолуп!» «Откуда бог несет тебя, Тарас?» (Гоголь, *Тарас Бульба*)

Navest ću još jedan primjer. U oba se jezika upotrebljavaju frazemi sa značenjem 'umrijeti' u kojima je *бог* (*господь*), *Бог* jedna od komponenata:

бог (*господь*) *прибрал кого* (устар.)

отдать богу душу

Бог *је узео* (*позвао*) *кого к себи*

предати Bogu *душу*

отіти Bogu *на истину*

отіти Bogu *на račun*

Za te se frazeološke jedinice ne može reći da imaju izrazito pozitivno značenje, ali uključivanje komponente *бог* (*господь*), *Бог* pretpostavlja zagrobni život, i to njegovu ljepšu, rajsku, stranu.

Naposljedku bih se još osvrnula i na način pisanja komponente *Бог* (*бог*), *Бог* (*bog*). Niti ruski, a niti hrvatski pravopis, čini se, nisu to do kraja riješili. Do nedavno se u ruskom jeziku komponenta *Бог* (*бог*) pisala isključivo malim slovom. Ali dva nova izdanja *Rječnika ruskoga jezika* Ožegova i Švedove (1992, 1994) otvaraju dvojnju mogućnost: kod dijela frazema (doduše, kod znatno većeg dijela) ta je komponenta napisana malim a kod dijela velikim slovom. Takav dvojni način pisanja prisutan je i u hrvatskom. Pisanje komponente *bog* malim slovom opravdano je kod manjeg dijela frazema u kojima je ta komponenta desemantizirana do te mjere da se može varirati s komponentom *urag* (*davo*; ili nekom drugom). U ostalima pak gdje su ipak ostali semantički tragovi te komponente trebalo bi je pisati velikim slovom.

Literatura

- Жуков, В. П., *Семантика фразеологических оборотов*, Просвещение, Москва 1978.
- Мокиенко, В. М., *Славянская фразеология*, Высшая школа, Москва 1980.
- Молотков, А. П., *Основы фразеологии русского языка*, АН СССР, Институт русского языка, Наука, Ленинград 1977.
- Шанский, Н. М., *Фразеология современного русского языка*, Высшая школа, Москва 1985.

Amorth, Gabriele, *Egzorcist govori*, Duh i voda, Jelsa, 1995.
Fink, Željka, Frazemi sa značenjem 'vrlo daleko' u ruskom i hrvatskom jeziku,
Filologija 24–25, Zagreb 1995, str. 121–127.

Korišteni rječnici

Войнова, Л. А., В. П. Жуков, А. И. Молотков, А. И. Федоров, *Фразеологиче-
ский словарь русского языка*, под редакцией А. И. Молоткова. Москва
1978.

Жуков, В. П., М. И. Сидоренко, В. Т. Шкляров, *Словарь фразеологических
синонимов русского языка*, под редакцией В. П. Жукова. Москва 1987.

Ожегов, С. И., Н. Ю. Шведова, *Толковый словарь русского языка*. Москва
1994.

Фасмер, М. [M. Vasmer] *Этимологический словарь русского языка I–IV*.
Перевод ... О. Н. Трубачева. Москва 1986–1987.

Anić, V. *Rječnik hrvatskoga jezika*. Zagreb 1991.

Korać, T., A. Menac, M. Popović, M. Skljarov, R. Venturin, R. Volos, *Rusko-hr-
vatski ili srpski frazeološki rječnik*, u redakciji A. Menac. Zagreb 1979–1980.

Matešić, J., *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Zagreb 1982.

Русские и хорватские фразеологизмы с компонентами
бог, черт (дьявол) и bog, vrag (đavo)

Резюме

Темой статьи являются русские и хорватские фразеологизмы с компонен-
тами *Бог (бог), Господь (господь), черт, дьявол; Bog (bog), vrag, đavo*. Хотя эти
понятия обычно представляют собой абсолютные противоположности, в части
фразеологизмов они потеряли свое лексическое значение до такой степени, что
могут взаимозаменяться без какого-либо влияния на их фразеологическое зна-
чение. С другой стороны, в некоторых фразеологизмах частично сохранилось
их основное значение (*Бог* – символ добра и любви, *черт* – символ зла), дока-
зательством чего служит фразеологическое значение и невозможность взаимо-
заменяемости. Неодинаковая степень десемантизации, по мнению автора,
должна была бы влиять и на правописание компонентов *Бог (бог), Господь
(господь), Bog (bog)*.